

ХАРКІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ім. Г. С. СКОВОРОДИ

На правах рукопису

КОЦЮБА Євгенія Валеріївна

**ФОРМУВАННЯ ДУХОВНИХ ПОТРЕБ
МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ
ЗАСОБАМИ МИСТЕЦТВА**

13.00.01 — Теорія та історія педагогіки

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Харків — 1994

AB 37.525

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Луганському державному педагогічному інституті ім. Т. Г. Шевченка Східноукраїнського державного університету.

- Наукові керівники
- член-кореспондент АПН України, доктор педагогічних наук, професор **Галина Павлівна Шевченко**
  - кандидат психологічних наук, доцент **Валентин Леонідович Поплужний**
- Офіційні опоненти
- доктор психологічних наук, професор **Олександр Костянтинович Дусавицький**
  - член-кореспондент АПН України, кандидат педагогічних наук, професор **Микола Борисович Євтух**
- Провідна установа
- Київський університет імені Тараса Шевченка

Захист відбудеться 22 » грудня 1994 року о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К.113.24.02 у Харківському державному педагогічному університеті ім. Г. С. Сковороди за адресою: 310168, м. Харків, вул. Блюхера, 2.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Харківського державного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди.

Автореферат розісланий «21» листопада 1994 року.

Секретар спеціалізованої вченої ради

С. Т. ЗОЛУХІНА

ЛНБ України ім.В.Стефаніка

00755838 (-)

ЛНБ ім. В. Стефаніка

АН України

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА
ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Актуальність дослідження. Від особистості вчителя, його духовної культури значною мірою залежить майбутнє нації, подальший прогресивний розвиток суспільства. То ж цілком закономірно, що духовну культуру вчителя слід цілеспрямовано формувати ще в стінах вузу. Педагогічна освіта має ту специфіку, що вона здійснюється в органічній взаємодії із загальною культурою, з вихованням не тільки професійних, але й особистісних якостей та загальнокультурних уявлень і навичок майбутнього спеціаліста на загальнолюдських та національних засадах. І в цьому розумінні значно підвищується роль культурологічного підходу до підготовки майбутнього вчителя, згідно з яким духовність є притаманною рисою інтелігентності й культури особистості.

Проблема формування духовної культури особистості вирішується на різних рівнях - загальному (соціально-політичному), особливому (науковому) й одиничному (педагогічному) і має на меті зняти ряд протиріч: між випереджальним прогностичним зростанням вимог до особистості і реальними тенденціями формування людини, між зростанням потреб і об'єктивними труднощами їх задоволення.

Згідно з дослідженнями філософів, психологів, соціологів (В.С.Біблер, М.М.Бахтін, І.А.Джидар'ян, М.С.Каган, О.М.Леонтьєв, А.Ф.Лосєв, С.Л.Рубінштейн, Д.Н.Узнадзе та ін.), духовна культура є надзвичайно складне й інтегративне поняття, що відбиває весь арсенал власне людських цінностей і включає

як процес її складання, так і продукти цього процесу.

На думку вчених, найважливішим елементом духовної культури є духовні потреби. Вони зумовлюють як сам процес виховання духовної культури, так і зміст системи духовних цінностей. Через потреби проявляється зв'язок людини з навколишнім світом і її залежність від нього. Для особистості потреба є побуджувальною силою будь-якої діяльності, чим більше розвинута особистість, тим у більш багаті стосунки з дійсністю вона вступає.

Духовні потреби людини проявляються в оволодінні різноманітними знаннями в різних видах творчої діяльності, постійному самовдосконаленні, збагаченні свого духовного світу. Тому, на наш погляд, проблему виховання духовно багаті особистості необхідно розглядати й вирішувати в плані формування її духовних потреб.

Найбільш доцільно процес формування духовних потреб реалізується через систему школи, у тому числі й вищої. При цьому саме вища школа дає можливість ефективного впливу на духовні потреби, без яких неможливе формування спеціалістів того чи іншого профілю. Не викликає сумніву, що педагог, учитель повинен не тільки вібрати духовну культуру як готовий продукт, але й бути готовим до відтворення духовних цінностей в своїй майбутній професійній діяльності. Це неможливо без наявності в нього достатньо розвинених духовних потреб як стимулятора його постійного розвитку.

Кожна навчальна дисципліна причетна до процесу формування духовних потреб майбутнього вчителя. Доцільно зосередити увагу на вивченні педагогічних дисциплін перш за все тому, що вони по суті є курсами людинознавства, курси

гуманістичні, естетичні, глибоко духовні за своїм змістом, максимально сприяють вихованню духовних потреб. Особливості змісту, методики педагогічних курсів дозволяють спрямувати педагогічний процес не тільки на оволодіння спеціальними знаннями, але й на саморозвиток і самореалізацію особистості майбутнього вчителя.

Проблема формування духовних потреб особистості багатоаспектна. У культурологічному плані вона ставилася М.М.Бахтінім, М.О.Бердяєвим, А.Ф.Лосєвим, Д.С.Лихачєвим, Г.С.Сковородою, В.С.Соловйєвим, П.Д.Юркевичем та ін. Культурологічні ідеї цих філософів відіграли важливу роль у розробці методологічних основ формування потреб особистості. Психологічні аспекти потреб відображені в роботах В.Г.Ананьєва, В.К.Вилжнєса, Л.С.Виготського, І.А.Джидар'ян, Д.А.Кікнадзе, О.М.Леонт'єва, С.Л.Рубінштейна, П.В.Симонова, Д.Н.Узнадзе.

У педагогічному аспекті процес формування потреб цікавив зарубіжних педагогів-класиків, починаючи з Геракліта, Демокріта, Арістотеля, Аристипа, пізніше - Я.А.Коменського, Ж.-Ж.Руссо, Д.Локка, І.Ф.Гербарта, вітчизняних педагогів - К.Д.Ушинського, В.О.Сухомлинського, Ю.В.Шарова, Н.Б.Крилову, О.М.Семашко, О.І.Самсіна та ін. Проте, слід зазначити, що вивчення механізму формування духовних потреб майбутнього вчителя засобами мистецтва як педагогічна проблема спеціально не ставилася. Актуальність і нерозробленість цього аспекту й зумовили вибір теми дослідження "Формування духовних потреб майбутніх учителів засобами мистецтва".

Об'єкт дослідження - процес формування духовних потреб майбутнього вчителя.

Предмет дослідження - педагогічні умови формування духовних потреб студентів засобами мистецтва.

Мета дослідження - теоретично обґрунтувати значущість духовних потреб для професійного становлення майбутнього вчителя; розробити й експериментально перевірити методику використання мистецтва в процесі формування духовних потреб студентів педагогічного вузу.

Гіпотеза. Процес формування духовних потреб у студентів педагогічних вузів на заняттях по курсу педагогічних дисциплін може бути більш ефективним, коли:

- у процесі організації пізнавальної діяльності цілеспрямовано використовуються різні види мистецтва ;

- у процесі викладання здійснюється орієнтація студентів на взаємодію інтелектуальних, моральних та естетичних цінностей, які складають суть духовних потреб.

Для досягнення поставленої мети й перевірки висунутої гіпотези в процесі дослідження були поставлені такі завдання:

- проаналізувати філософські, психологічні ідеї формування духовних потреб і визначити основні теоретичні положення досліджуваної проблеми;

- розкрити теоретичні основи процесу формування духовних потреб студентів засобами мистецтва;

- визначити педагогічні умови процесу формування духовних потреб студентів педагогічного вузу засобами мистецтва;

- експериментально перевірити ефективність розробленої педагогічної технології, спрямованої на формування духовних потреб студентів засобами мистецтва.

У ході дослідження був використаний комплекс методів:

історико-генетичний метод, метод системного аналізу,

метод теоретичного моделювання при визначенні мети, предмету, гіпотези й розробці педагогічної технології, вивчення і узагальнення досвіду роботи по формуванню духовних потреб студентів у вузах СНД і України; емпіричні методи - анкетне опитування, бесіда, тривале спостереження, аналіз документації, педагогічний експеримент (констатуючий та формуючий) у природних умовах роботи педагогічного вузу.

Теоретичну основу дослідження складають концепції вітчизняних і зарубіжних вчених у галузі філософії, психології, естетики, етики, соціології і педагогіки про культуру, духовну сутність людини, вплив мистецтва на розвиток особистості, про пріоритет гуманістичних цінностей, діалектичну єдність загальнолюдського і національного.

Дослідження проводилось в три етапи:

На першому етапі (1990-1991 рр.) - вивчалася філософська, культурологічна, психологічна, педагогічна, мистецтвознавська література з проблеми, аналізувався досвід формування духовних потреб у вузівській практиці, здійснювався констатуючий експеримент.

На другому етапі (1991-1992 рр.) - велася теоретико-методологічна розробка концепції формування духовних потреб, розроблялася педагогічна технологія курсу "Основи педагогічної майстерності" для студентів педагогічного вузу й велась експериментальна робота в Луганському державному педагогічному інституті ім. Т.Г.Шевченка.

На третьому етапі (1993 р.) - здійснювалися аналіз і узагальнення результатів експериментальної роботи, розроблялися методичні рекомендації по реалізації педагогічних технологій.

Наукова новизна дослідження полягає у визначенні сутності духовних потреб студентів педвузу, теоретичному обґрунтуванні процесу формування духовних потреб у майбутніх вчителів засобами мистецтва, у розробці науково-методичного забезпечення процесу формування духовних потреб студентів засобами мистецтва.

Практична цінність роботи полягає в розробці педагогічної технології курсу "Основи педагогічної майстерності" з використанням комплексу мистецтв, спрямованої на формування духовних потреб майбутніх вчителів. Отримані в ході дослідження результати можуть бути використані в педагогічних вузах для оцінки діяльності студентів і викладачів у процесі формування духовних потреб на заняттях із педагогічних дисциплін.

Достовірність результатів дослідження забезпечується урахуванням стану теоретичної розробки проблеми формування духовних потреб майбутніх вчителів засобами мистецтва, вивченням педагогічного досвіду, використанням комплексу пов'язаних методів дослідження, адекватних його об'єкту, предмету і задачам, кількісним і якісним аналізом теоретичного й емпіричного матеріалу, експериментальною перевіркою в педагогічному вузі розроблених положень і рекомендацій.

Апробація результатів дослідження здійснювалася під час експериментальної роботи в Луганському державному педагогічному інституті ім. Т.Г.Шевченка на природно-географічному, фізико-математичному факультетах і факультеті фізичної культури, а також шляхом публікації статей з проблем дослідження, виступів на наукових конференціях.

На захист виносяться такі положення:

- визначення сутності поняття "духовні потреби майбутніх вчителів";
- розробка і обґрунтування теоретичних основ процесу формування духовних потреб майбутніх вчителів засобами мистецтва;
- педагогічні умови формування духовних потреб студентів засобами мистецтва.

Основний зміст роботи

Дисертація складається із вступу, двох глав, висновків, списку використаної літератури, додатку.

У вступі обґрунтовується актуальність дослідження, визначається об'єкт, предмет, гіпотеза, мета, завдання, методи, розкривається його наукова новизна, теоретичне і практичне значення.

У першій главі "Теоретичні і методологічні основи процесу формування духовних потреб особистості засобами мистецтва" дається аналіз філософської, культурологічної, естетичної, психологічної і педагогічної літератури з проблем духовної культури, духовних потреб, обґрунтовується концептуальна ідея дослідження про культурологічну обумовленість формування духовних потреб засобами мистецтва, розкривається сутність і зміст потреб, духовних потреб, специфічні особливості їх формування засобами мистецтва.

Ми виходимо з того, що гуманізація і демократизація сучасного суспільства ведуть до визнання духовної культури як найважливішого його компоненту. Ця тенденція зовсім інакше ставить проблеми виховання й освіти особистості. Культурологічний підхід до процесу формування особистості стає одним із найважливіших напрямків, в основі якого лежить визнання

культури як засобу і як середовища виховання особистості. Тоді культура виступає як розвиток людської індивідуальності, яка втілює загальнолюдські цілі, прагнення, вселюдський смисл.

Духовна культура є головною умовою і основою життя суспільства і кожної людини. Підтвердження цього положення ми знаходимо в роботах І.Канта, М.О.Бердяєва, М.М.Бахтіна, Д.С.Лихачова, А.Ф. Лосєва та ін. Культура, на думку А.Ф.Лосєва, завжди є свідомою роботою духу над своїм власним удосконаленням і над упорядкуванням всього того, що оточує людину.

Згідно з дослідженнями таких вчених, як І.А.Джидар'ян, М.С.Каган, А.Ф.Лосєв, С.Л.Рубінштейн та ін., духовна культура включає не тільки сукупність культурних цінностей і процес їх формування, але й духовні потреби, інтереси, смаки, ідеали, засоби задоволення потреб, їх розвиток. Ці компоненти взаємопов'язані між собою, при цьому кожний компонент духовної культури в процесі власного функціонування зумовлює її життєдатність і життєдіяльність.

У главі дається аналіз сутності духовних потреб. В процесі духовної діяльності потреби, які виникають у людей, первісно є неусвідомленими і викликають цілий ряд психічних станів: неусвідомлене хвилювання, бажання, пристрасть. Це стан протиріччя між тим, що є, і бажаним. Суб'єкт прагне до усвідомлення своїх потреб, які зароджуються, розвиваються й задовольняються як моменти об'єктивних відношень суб'єкта до зовнішнього, актуального для нього світу.

Бажання суб'єкту виявляються в інтересах, як внутрішній, побудувальній силі до свідомої вибіркової діяльності

суб'єкту. Змістом інтересів, на думку О.І.Самсіна, є знання, уміння, смаки. Інтерес, опосередковуючи кожне нове сприйняття, визначає установки, нахили особистості, які формуються на досвіді, у процесі реалізації інтересу і в свою чергу включаються в новий досвід. Цінності особистості, як елемент духовної культури, також можуть стати активними структурними компонентами особистості, але тільки тоді, коли будуть включені в процес усвідомлення й реалізації. Оскільки задоволення потреб не відбувається в одних і тих же обставинах, то через сформовані установки, нахили особистості як більш мобільні утворення проявляються вибірковість потреб до середовища, її пластичність і міра внутрішнього самовизначення. У процесі духовної діяльності смаки, які виражаються в інтуїтивних судженнях, переростають у раціональні й усвідомлюються особистістю. У результаті особистість приводиться в активний, побуджований стан, оскільки виникає духовна потреба, яка в свою чергу є стимулом для подальшої духовної діяльності. Духовні потреби виступають як основна ланка духовної культури, регулятор духовного життя особистості і рушійна сила в освоєнні духовного багатства суспільства. Саме на фундаменті потреб будується все духовне життя до найвищих його вершин.

У ході дослідження вивчався історичний аспект проблеми. На протязі багатьох століть проблема потреб цікавила вчених різних напрямків та поглядів. Більшість із них визначала потреби як нестаток або бажання й відзначала їх особливу роль у життєдіяльності людини. На думку Л.Фейєрбаха, там, де припиняється бажання, припиняється людина.

До пояснення причин та умов виникнення людських потреб

значний внесок зробили філософи давньої Греції. Геракліт твердив, що суть потреб визначається не тільки природними внутрішніми процесами організму, але й залежить від впливу на живий організм середовища існування. У цьому судженні спостерігається передбачення сучасного наукового положення про діалектику об'єктивного і суб'єктивного в потребах людини. Великий матеріаліст Демокріт визначав потребу як нестаток, що впливає на численні вчинки суб'єкту. Можна сказати, що він розумів потребу як джерело діяльності. Ще античні мислителі звернули увагу на безпосередній зв'язок бажань, прагнень людини із моральними нормами поведінки.

Пізніше філософи середньовіччя (Августин, Фома Аквінський) визначали потреби окремого індивіда як відображення потреб більш високого рівня.

Глибоку розробку проблема людських потреб знайшла в роботах Ф.Бекона, Т.Гобса, Ж.-Ж. Руссо, К.Гельвеція, І.Канта, Г.Гегеля, Л.Фейербаха. Думки Ф.Бекона про потреби були складовою частиною його теорії про людину й суспільство. Ж.-Ж.Руссо, обґрунтовуючи причини соціально-культурного прогресу суспільства, найбільш чітко місце відводив людській потребі й "здатності до вдосконалення". Значення потреби як основної рушійної сили діяльності людини підкреслює І.Кант: "Дайте людині все, чого вона бажає, то вона в ту ж хвилину відчує, що це не є все".

У філософській спадщині Ф.М.Достоевського знайшла відображення думка, що свобода потреби міститься не стільки в її наявності, скільки в можливості її задовольнити. Учені ставили питання визначення провідної потреби в житті людини. П.А.Кропоткін виділяє потребу боротьби як найпершу, а потім

- потребу співчуття. В.О.Розанов визначає головну потребу людини в самовдосконаленні, творчому становленні до свого "Я", навколишнього світу.

Досить цікавим є підхід до проблеми потреб у філософських дослідженнях Г.С.Сковороди, П.Д.Юркевича. Для них серце є основою людського буття, джерелом життя, фундаментальним поняттям філософської антропології, на якому будується етична теорія. Серце - цілісність духовного життя людини й водночас рушійна сила її бажань. У такому розумінні серце - те ж саме, що й душа в платоновській філософії. Тому головні потреби - бажання серця, а так і бажання душі.

Спираючись на ці філософські ідеї, ми зробили висновок, що проблема потреб займала важливе місце в етичних теоріях різних напрямків. Враховуючи різні, навіть суперечливі погляди на проблему потреб, загальним є висновок про потреби як рушійні імпульси людського життя.

Сучасна філософія розробила достатній апарат понять із проблеми потреб (різні підходи до природи, механізму, функцій, структури, змісту потреб), який використовується в дисертаційному дослідженні.

Розглядаючи природу потреб, ряд учених (М.В.Дьомін, Е.А.Донченко, Л.В.Сохань, В.А.Тихонович) визначають їх як об'єктивне соціальне явище, яке виступає джерелом розвитку суб'єкту та дійсності. У філософській літературі існують і протилежні погляди на природу потреб. Так, Н.В.Кучевська пише, що потреби належать суб'єкту діяльності, тому суб'єктивні характеристики людини знаходять своє відображення в її потребах.

Досить цікаві підходи до проблеми потреб через особливий

вид відношень - протиріччя, як джерело будь-якого розвитку (М.М.Михайлов, А.Н.Самсін, О.М.Семашко та ін.). Потреба розглядається як відображення умов існування суб'єкту, що спонукають його до діяльності, до усунення протиріч в умовах його існування. Погляд на сутність потреб через протиріччя передбачає визнання взаємодії сторін - суб'єкту та об'єктивних умов його життєдіяльності.

У дисертації зроблено акцент на психологічному аналізі проблеми потреб. У роботах С.Ф.Анісімова, С.Ф.Василюка, К.І.Ізарда та ін. виявлені суттєві зв'язки між сферою потреб та емоційною сферою особистості. Слід підкреслити, що жодна із сфер не має самодостатнього значення.

Філософський аналіз проблем формування духовних потреб особистості є основою для визначення його педагогічного аспекту. Вивчення педагогічної літератури показало низький рівень розробки цієї проблеми. Однак значення поняття потреб для процесу формування духовної культури особистості досить важко переоцінити. А.Франс відзначав: "На землі існують, щоб любити добро та красу і давати волю своїм бажанням, якщо вони благородні, великодушні та розумні ... виховання, що не розвиває таких бажань, тільки розбещує душу. Треба, щоб наставник навчив бажати".

Ми обмежуємо рамки нашого дослідження аналізом проблеми саме духовних потреб. Духовність визначає змістовну сутність духовних потреб людини. Про значення духовності можна судити за думкою О.Меня: "Людина має дві батьківщини, дві вітчизни. Одна вітчизна - це наша земля..., друга вітчизна - це той таємний світ духу, який вона не може бачити, не може чути, але якому ми належим за природою".

Ми визначаємо духовні потреби як протиріччя, які виникають та вирішуються в процесі духовного освоєння світу. На думку дослідників (С.Ф.Анісімов, Л.К.Уледов та ін.), духовні потреби мають свою специфіку та особливості:

- духовні потреби не даються генетично, а формуються в процесі соціально-культурного розвитку особистості, обумовлені конкретно-історичним розвитком суспільства;

- матеріальні потреби можна перелічити, а духовні потреби безмежно поширюються;

- духовні потреби спрямовані на відтворення та розвиток духовного життя суспільства;

- формування духовних потреб особистості відбувається в процесі духовно-творчої діяльності людини.

У дисертаційному дослідженні відзначається, що період навчання у вузі є дуже сприятливим періодом становлення особистості. Особливості професійної діяльності вчителя визначають високі вимоги до рівня духовної культури педагога, саме тому висувають проблему формування духовних потреб на рівень однієї з найважливіших задач діяльності педагогічного вузу.

Системний підхід до дослідження передбачає характеристику духовних потреб за походженням, змістом, видом і типом задоволення; аналіз даного соціокультурного явища з точки зору діяльнісного підходу. Система потреб постає не лише як сукупність різних потреб людини, але й як система специфічних зв'язків із зовнішнім світом, які формують особистість та навколишній світ.

У філософській та психолого-педагогічній літературі існують різні підходи до класифікації видів духовних потреб у

залежності від виду духовної та суспільної діяльності, змісту, походження (І.М.Маяк, О.І.Чаплицін, Ю.В.Шаров, Л.І.Іванько, Л.Г.Коган та ін.).

Для визначення процесу формування духовних потреб студентської молоді особливе значення має класифікація духовних потреб, що враховує специфіку духовної діяльності особистості (потреба у спілкуванні, у пізнанні, у праці, моральні потреби, естетичні потреби та потреба в самореалізації). Визначення даних видів духовних потреб обумовлено специфікою професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів.

Цілісність системи духовних потреб особистості дозволяє зробити висновок про взаємовплив потреб, про можливість регулювати одні потреби через інші.

Особливе значення для педагогічного аспекту формування духовних потреб майбутніх вчителів мають такі функції, як збуджувальна (потреба як рушійна сила духовної діяльності), пізнавальна (пізнання в процесі діяльності), аксіологічна (потреба як критерій оцінки).

Процес формування духовних потреб ґрунтується на визначенні установок, мотивів та ціннісних орієнтацій особистості, що й стало методологічною базою для створення педагогічних технологій та методичних рекомендацій за проблемою дослідження.

У дисертації акцентується увага на тому, що існують різні способи задоволення духовних потреб особистості: пасивний, престижний, перетворювальний. Пасивний - обмежується посилююю сферою споживання, престижний - передбачає пошук соціально-значущих можливостей самоутвердження в рефе-

рентній групі, перетворювальний - спрямованість особистості на вищі

естетичні, емоційні потреби.

Значущим для процесу формування духовних потреб особистості є визначення видів духовної діяльності:

- духовно-культурна (творення ідеалів, смаків, оцінки тощо);
- художньо-рецептивна (сприймання творів мистецтва);
- теоретична (формулювання естетичних поглядів та концепцій).

Вибір конкретного засобу, виду діяльності обумовлюється способом задоволення, видом потреб та суб'єктом діяльності.

У процесі будь-якої духовної діяльності виникають емоційні переживання, які здатні змінити особистісне ставлення до світу, а так і всю систему потреб. Мистецтво є дуже важливим інструментом впливу на емоційну сферу особистості, отже, і на духовні потреби особистості. Специфіка мистецтва полягає в тому, що воно комплексно, гармонійно впливає на чуттєві, інтелектуальні та вольові сфери особистості. Емоційність та поліфункціональність мистецтва сприяє цілісному та всебічному впливу на всю систему потреб людини. Мистецтво є каталізатором усіх творчих потенцій, здатне пробудити специфічні якості професійної, творчої діяльності будь-якої людини. Д.С.Лихачов відзначає, що "мистецтво висвітлює та водночас святить життя людини... воно робить його добрішим, отже, щасливішим."

Для проведення дослідження важливим виявилось визначення критеріїв сформованості духовних потреб особистості - "насуцність" потреби, усвідомлення потреби, режим її

функціонування та способи її задоволення. "Насущність" духовної потреби визначається черговістю її задоволення, усвідомленістю потреби, підкреслює ступінь пізнання навколишньої дійсності та самої людини, режим функціонування свідчить, як часто виникає та вимагає задоволення та чи інша потреба.

Вивчення філософського, культурологічного аспектів формування духовних потреб особистості дозволяє розробити теоретичні та методологічні основи педагогічного процесу формування духовних потреб у педагогічному вузі засобами мистецтва.

У другій главі "Педагогічні умови формування духовних потреб майбутніх учителів засобами мистецтва" подається аналіз емпіричного матеріалу дослідження, розкривається досвід та процес формування духовних потреб засобами мистецтва в майбутніх учителів на заняттях із курсу педагогічних дисциплін, проводиться аналіз та узагальнення результатів дослідно-експериментальної роботи за проблемою дослідження.

Згідно із завданнями дослідження, було проведено аналіз існуючої практики формування духовних потреб майбутніх вчителів. Дослідження проводилося на природно-географічному та фізико-математичному факультетах, факультеті фізичної культури Луганського державного педагогічного інституту ім. Т.Г.Шевченка.

Дослідження проводилося в рамках комплексної теми "Виховання духовної культури учнівської молоді засобами мистецтва", яка розробляється на кафедрі педагогіки Луганського державного педагогічного інституту ім. Т.Г.Шевченка.

У відповідності із завданнями констатуючого експерименту

було проведено аналіз педагогічного досвіду формування духовних потреб майбутніх вчителів у педагогічних вузах СНД та України. У педвузах не здійснюється цілеспрямована робота по формуванню духовних потреб студентів, не знайшло широкого застосування використання комплексу мистецтв на заняттях із педагогічних дисциплін.

Для визначення рівня сформованості духовних потреб майбутніх вчителів були використані різні діагностичні методи (тривале спостереження, бесіда, анкетування, рейтингова та бальна оцінка). Вивчалися пріоритетні потреби студентів, якісні характеристики духовних потреб, роль соціокультурного середовища, труднощі, інтерес та ступінь задоволеності, що відчувають студенти в процесі формування їх потреб, ступінь впливу різних факторів навчального процесу, вплив моральних та естетичних факторів на формування духовних потреб.

Якісний та кількісний аналіз результатів констатуючого експерименту довів, що найбільш значущими для студентів є потреби в матеріальному добробуті, у спілкуванні, у відпочинку, у самовираженні, у пізнанні та праці. Ступінь задоволення прямо протилежний коефіцієнту значущості потреби. Виключення - потреба у суспільній діяльності - при найбільш низькому коефіцієнті значущості висока задоволеність.

Оцінюючи роль та значення різних факторів у формуванні духовних потреб, студенти відзначили, що найбільший вплив мають засоби масової інформації, спілкування з товаришами, родина, а мистецтво, за оцінкою студентів, займ з лише 8 рангове місце серед факторів, що впливають на формування духовних потреб. Студенти зазначають, що їм зрозумілі та близькі ті ідеали краси, з якими вони зустрічаються в повсяк-

денному житті, їх відірваність від світу мистецтва ускладнює сприймання та розуміння краси художніх творів.

Результати анкетного опитування показують, що найбільш значущими та привабливими для студентів є такі види мистецтва, як кіно, музика та художня література.

Студенти відзначають значні можливості особистості викладача у формуванні духовних потреб майбутніх учителів.

Серед форм організації діяльності, на думку студентів, провідне місце займають перегляд відеокасет із записами педагогічних ситуацій, екскурсії, рольові ігри. Невідомі студентам форми діяльності (психолого-педагогічний аналіз творів мистецтва, аналіз та самоаналіз діяльності на заняттях із педагогічних дисциплін) займають останні місця в даному ранговому списку.

Узагальнення результатів самооцінки та оцінки показало, що найвищий рівень сформованості має потреба у спілкуванні, потреба в пізнанні позначається середнім рівнем, сформованість моральної потреби характеризується всіма трьома рівнями. Найбільш низький рівень має потреба в суспільній діяльності. Сформованість естетичних потреб позначена середнім рівнем. Близько половини студентів виявили високу потребу в самовираженні. Середній рівень має сформованість потреби в праці.

Констатуючий експеримент показав, що рівень сформованості духовних потреб у контрольних та експериментальних групах приблизно однаковий.

У ході дослідно-експериментальної роботи була перевірена теоретична модель формування духовних потреб майбутніх учителів засобами мистецтва, яка включає механізм формування

духовних потреб засобами мистецтва, принципи формування духовних потреб засобами мистецтва, методичні вимоги до створення системи творчих завдань із використанням засобів мистецтва, педагогічні умови, які забезпечують ефективність процесу формування духовних потреб майбутніх вчителів засобами мистецтва.

Дослідно-експериментальна робота передбачала створення програми формування духовних потреб засобами мистецтва на базі вузівського курсу "Основи педагогічної майстерності". Кожне заняття опрацьовувало своєрідний цикл "дію - відчуваю отримую зворотний зв'язок - аналізую", який передбачає вплив на чуттєво-емоційну сферу особистості. обов'язковим елементом практичного заняття є коментар викладача, який більш схожий на моральну проповідь. У навчальній діяльності студентам пропонується виступити в ролі експертів, що оцінюють діяльність своїх товаришів та свою власну з точки зору педагогіки, психології, загальної культури.

На заняттях з курсу "Основи педагогічної майстерності" використовувалися такі види діяльності, які дозволяють не лише формувати педагогічну техніку та майстерність майбутніх учителів, але й впливати на духовні потреби студентів.

Система творчих завдань передбачає створення образного циклу, який завершується процесом рефлексії: кожен з учасників висловлює ті почуття, які він відчув у взаємодії з партнером. У результаті тренінгу студенти відчують радість "прийняття" та горе "неприйняття", на цій основі проходимо до усвідомлення того, як важливо для кожного бути почутим, зрозумілим та прийнятим. Саме це є суттєвим, якщо ми ставимо мету впливати на духовні потреби особистості.

Педагогічні технології з використанням засобів мистецтва для формування духовних потреб майбутніх вчителів включають такі форми як психолого-педагогічний тренінг, рольові ігри, психодрама, вербальні та невербальні вправи, аналіз та самоаналіз діяльності (ігри на асоціювання, колективне обговорення малюнків, виконання діагностичних методик на самовизначення та самооцінку тощо).

Ефективне формування духовних потреб майбутніх вчителів засобами мистецтва залежить від ряду педагогічних умов:

- координація мети формування духовних потреб та процесу навчання в цілому;

- створення розкутої інтелектуальної та психологічної атмосфери на заняттях;

- педагогічна майстерність викладача вищої школи, його ерудиція в галузі мистецтва та культури;

- відповідність змісту творчих завдань рівню підготовленості студентів;

- використання комплексу мистецтв як засіб пізнання, а не як ілюстрація до учбового матеріалу;

- матеріальне забезпечення виховного процесу.

Обґрунтовуючи методику формуючого експерименту, ми виходили з того, що необхідно створювати міцні стимули та мотивацію активної навчальної діяльності для того, щоб створити ситуації вибору саме перетворювального способу задоволення потреб. Цілеспрямовані зміни в духовно-творчій діяльності приводять до перетворень і у сфері потреб особистості.

Предметно-змістовна сторона практичної діяльності по формуванню духовних потреб особистості повинна базуватися на загальнолюдських цінностях, на єдності загальнолюдського,

національного та культурно-особистісного.

Аналіз даних діагностики рівня сформованості духовних потреб студентів наприкінці формуючого експерименту дозволяє зробити висновок, що в експериментальних групах у порівнянні із контрольними відчутна тенденція до зростання показників рівня сформованості духовних потреб студентів за рахунок скорочення "низького" та поповнення "середнього". Змін за рівнем "високий" суттєво не спостерігалось. На нашу думку, це обумовлено недостатньо високим освітнім та культурним рівнем усього суспільства в цілому, необхідністю більш тривалого за часом періоду для значного підвищення духовних потреб особистості.

На основі наведених даних можна вважати встановленим, що формування духовних потреб майбутніх вчителів буде успішним за умовами його здійснення на підставі спеціально розробленої педагогічної технології із використанням засобів мистецтва.

У заключенні дисертації викладені основні теоретичні та практичні результати дослідження:

- зміна соціально-економічної та культурно-освітньої ситуацій потребує орієнтації навчально-виховного процесу в системі вищої школи на загальнолюдські цінності, на формування високого рівня духовних потреб усіх членів суспільства;

- потреби особистості виконують роль побуджувальної сили для будь-якої діяльності людини, духовні потреби є протиріччя, яке виникає та долається в процесі освоєння особистістю духовного світу;

- духовні потреби є складною динамічною системою, визна-

чаються як сукупністю окремих видів діяльності, так і комплексом специфічних зв'язків із зовнішнім світом;

- окремі види потреб взаємовпливають та взаємодоповнюють;
- визначення критеріїв духовних потреб (ритм функціонування, насущність, усвідомленість, спосіб задоволення потреб), використання різних діагностичних засобів дозволяє визначити рівень сформованості духовних потреб;

- одним з провідних факторів формування духовних потреб є мистецтво, використання комплексу мистецтв;

- процес формування духовних потреб майбутніх вчителів буде більш ефективним за умови використання розробленої педагогічної технології із застосуванням засобів мистецтва при дотриманні певних педагогічних умов та методичних вимог.

Наведені висновки не претендують на остаточне вирішення даної проблеми. Подальшого дослідження потребують такі аспекти, як вивчення виховного потенціалу спеціальних дисциплін та позааудиторної роботи в педагогічному вузі; ролі та значення суб'єктивного фактору (особистість викладача) у розвитку духовних потреб майбутніх вчителів.

Основний зміст дисертації викладено в таких публікаціях:

1/ Духовні потреби в структурі духовної культури особистості майбутнього вчителя //Актуальні проблеми освіти та виховання учнівської молоді. Зб. н. тр. Ч.І.- Луганськ, 1993.- С.42-47.

2/ Аналіз тенденцій розвитку сучасної загальноосвітньої школи як основа моделювання альтернативних освітніх систем //Тези доповідей науково-практичної конференції з проблем розвитку альтернативних систем освіти. - Тернопіль, 1993. - С.90-92.

3/ Методичний посібник на допомогу працівникам дитячих оздоровчих таборів.- Луганськ, 1994. - 44 с. (у співавторстві з С.В.Савченко, Н.А.Сердюк та ін.).

A N N O T A T I O N

E.V. Kotsyuba. Formation of spiritual requirements of future teachers to be by means of art.

The thesis for the degree of Master of Pedagogical Science, speciality 13.00.01 - theory and history of pedagogics, the G.S.Skovoroda Kharkov Pedagogical University, Kharkov, 1994.

The process of formation of spiritual requirements of future teachers to be by means of art has been studied. The notion of "spiritual requirements" has been substantiated, as well as the content, structure and mechanism of formation of spiritual requirements.

The experimental work has shown the effectiveness of the influence of arts complex on the process of the formation of spiritual requirements of future teachers to be by means of art.

A N N O T A Ц И Я

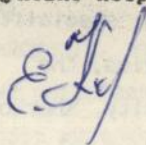
Коцюба Е.В. Формирование духовных потребностей будущих учителей средствами искусства.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 - теория и история педагогики. Харьковский государственный педагогический университет им.Г.С.Сковороды, Харьков, 1994г.

Исследовался процесс формирования духовных потребностей будущих учителей средствами искусства. Обоснованы понятие "духовные потребности", их содержание, структура и механизм формирования. Экспериментальная работа показала эффективность воздействия комплекса искусств на процесс формирования духовных потребностей будущих учителей.

· К Л Ю Ч О В І С Л О В А :

"культура", "духовність", "потреби", "духовні потреби".

AB 31.525

AB 31.525